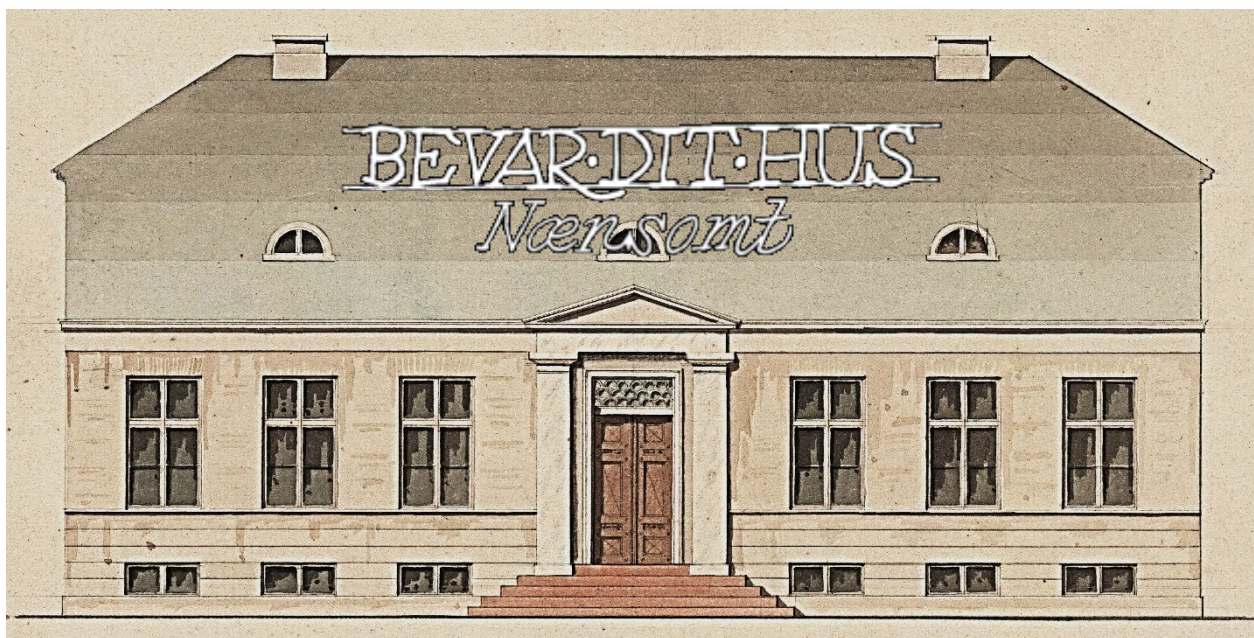

Klassicismenⁱ og senklassicismen i dansk arkitektur

Af Søren Vadstrup

Marts 2021

Soren.vadstrup@kglakademi.dk

Som led i et igangværende forskningsprojekt på Det Kgl. Akademi med titlen 'Nyt syn på de danske arkitekturstilarter og egnsbyggeskik', har jeg bemærket et ret interessant, og ikke tidligere beskrevet 'mønster' i dansk arkitektur, som jeg har kaldt: *Hovedstilarter og overgangsstilarter*.

I min bog BYHUSET fra 2014, er jeg dog på side 116 mfl. inde på dette, så helt nyt er fænomenet ikke for dem, der har læst denne bog. I forhold til de gængse fremstillinger, ser jeg dansk arkitektur som bestående af en række hovedstilarter (f.eks. renæssance, barok, klassicisme, historicisme og modernisme) på cirka 90-100 års varighed, afbrudt og delvist 'overlappet' af en række korte 'overgangsstilarter' (bruskbarok, rokoko, senklassicisme, nyklassicisme) på 15-20 års varighed. Da man beregner et slægtled, eller en generation, til at vare 30 år, kan man også sige, at efter 2-3 generationer med den samme stilart, får den næste generation helt naturligt lyst til at se noget nyt. Disse korte overgangsstilarter er derfor interessante ved, at de dels 'gør oprør' mod den forrige, meget lange stilperiodes dogmer, dels 'forudsiger' de på en måde, den kommende, lange hoved-stilarts helt nye arkitektoniske udtryk – som man naturligvis ikke kender spor til endnu.

To 'overgangsstilarter'

Senklassicismen, der varer 20 år fra ca. 1835 – 1855, og som bl.a. arkitekterne M. G. Bindsbøl og Jørgen Hansen Koch er to af eksponenterne for, er en sådan 'overgangsstilart', der f.eks. indfører kraftige facadefarver, kvaderpuds på hele facaden, fladbuede vinduer med 'øjebryn' og trukne indfatninger rundt om alle vinduer og døre – elementer, der er helt uhørte på en klassicistisk bygning – men efterfølgende bliver yderligere udbredt under 'hovedstilarten' *historicismen* fra 1850 – 1930.

Nyklassicismen (og Bedre Byggeskik) i Danmark fra 1915-30, der klart er en del af historicismen, fordi den 'genbruger' tidligere tiders stilarter, kan også betragtes som en kortvarig 'overgangsstilart', bl.a. fordi den helt tydeligt fungerer som en overgang til og 'forudsigelse' af 'hovedstilarten' funktionalismen og modernismen, efter 1930. De fleste af de yngre arkitekter, der startede med at bygge huse i nyklassicisme i disse år, bl.a. Poul Baumann, Kay Fisker, C. F. Møller, Aage Refn og Poul Holsøe, kunne derfor med 'lethed' skifte deres arkitekturprogram ud med funktionalismen og modernismen i årene omkring 1930 og frem. Funktionaliteten, enkeltheden samt proportionerne og modsætningernes harmoni lå dem allerede i blodet.

I dette 'system' har arkitekten C. F. Hansen (1756 – 1845) interessant nok en finger med i spillet i begge disse 'overgangsstilarter', og delvist også en tredje, rokokoen.

C. F. Hansens lange indflydelse på dansk arkitektur

C. F. Hansen kommer ind på Kunstakademiet som 10-årig i 1766 og oplæres af bl.a. C. F. Harsdorff og den franske arkitekt N. H. Jardin (1720 – 1799) – med en inderlig afsky for den foregående (overgangs)stilart rokokoens vredne og dekorerede former. Dette bliver meget styrende for hans egen rene, rette og forenklede, klassicistiske arkitektur.

Efter sin Italiensrejse i 1782-84, og et antaget Akademiprojekt, bliver Hansen optaget på Det kongelige Akademi for de skønne Kunster i 1785. I 1791 bliver han 'titulær professor', og i 1808 professor, direktør for Akademiet og Overbygningsinspektør. C. F. Hansen virker i disse tre stillinger stort set helt frem til sin død som 89-årig i 1845 – og han vogter samtidigt nidkært til det sidste over at klassicismens stil-idealer, som han selv har været med til at indføre, ikke bliver ændret på Akademiet eller andre steder.

I 1830 forsøgte Akademiet forsigtigt at presse den 74-årige C. F. Hansen til at gå af, ved at afholde et 50 års 'embeds-jubilæum' for ham, selv om 'alle' godt vidste, at hans ansættelse i 1780 hos Harsdorff var som konduktør, ikke som arkitekt, og det lykkedes endda at få Hansen til at skrive et afskedsbrev til kongen. Men de kommende år fortsatte 'Gamle Hansen' stort set med at dominere arkitekt- og billedhuggeruddannelsen, de kongelige projekter og de forskellige Råd- og Domhuse samt kirkebyggerier i landet. Ikke så meget som projekterende arkitekt, men på tegnings- og stilplanet. Derfor forsøgte man igen, 5 år senere, i 1835, at 'fejre' C. F. Hansen til at gå af, med et 50-års jubilæum, denne gang som medlem af Akademiet. Der blev samtidigt indstiftet en medalje, opkaldt efter ham. I sandhed en vink med en vognstang.

Allerede inden da, men især i årene efter, slog en helt ny stilart igennem i byggeriet i Danmark, bl.a. i en række beboelsesejendomme på 4-5 etager i København, i 'Adelgadekvarteret' og på Nikolaj Plads. Den nye stil var dels inspireret af den preussiske arkitekt Karl Friedrich Schinkel (1781 – 1841), der selv havde været en gennemført 'klassicist', dels, via samme indflydelse, skød senklassicismen op i de store byer i Europa, herunder Berlin, Paris, Wien og Barcelona. I Tyskland kaldte man den nye stilart for 'biedermeier', der kan oversættes til 'småborgerlig', bl.a. fordi facaderne var langt mere farvede, pyntede og dekorerede, end foreskrevet af klassicismen. Vinduerne var ofte fladbuede, noget C. F. Hansen afskyede, da det mindede om den af ham forhadte rokoko, eller de var rundbuede, noget C. F. Hansen selv brugte, men meget begrænset.

Da C. F. Hansen døde som 89-årig i 1845 havde både hans elever og hans efterfølgere som Jørgen Hansen Koch, G. F. Hetsch, Peder Malling m.fl. forladt klassicismen 10 år før, trods C. F. Hansens indædte modstand. Perioden fra ca. 1835 – 1855 kalder vi som nævnt i dag for *senklassicismen*, og den er tydeligvis en 'overgangsstilart' på 15 år mellem klassicismen og *historicismen*. Begge stilarter fik senere kærligheden at føle af 'modernisterne' efter 1930.

Men både samtiden og især eftertiden var i første omgang yderst hårde i deres dom over C. F. Hansen og ikke mindst hans på dette tidspunkt meget 'gammeldags' og umoderne arkitektur. Kritikken har især gået på, at Hansens bygninger var fremmedartede, akademiske og fjernt fra den folkelige smag. De hvide og grå farver, til nød en enkelt lys gul eller gammelrosa facade, fandt man kolde og kedsommelige.

Især C. F. Hansens 10 kirker, der var inspireret af romerske templer, og derfor *ikke* forsynet med gotiske tårne eller spidsbuede vinduer, som en rigtig dansk kirke, fandt eftertiden meget hæslige. Da brygger Carl Jacobsen i 1911 tilbød at betale et spir til tårnet på C.F. Hansens klassicistiske ombygning af Vor Frue Kirke i København fra 1810, indledtes der en hidsig debat mellem tilhængere og modstandere af dette spir. Denne debat førte imidlertid til en voksende interesse for klassicismen og ikke mindst for C. F. Hansen. Eet af de initiativer, der blev taget, bestod i en stor udstilling på Charlottenborg i 1911 af C. F. Hansens meget smukke originale tegninger, ikke kun til Domkirken, men til alle hans værker. Denne udstilling var arrangeret af arkitekten Carl Petersen og hans ven og senere tegnestuefælle Hans Koch (1893 – 1922). Hans Koch havde nemlig arvet disse tegninger fra sin farfar, hofbygmester Jørgen Hansen Koch (1787 – 1860), der som tidligere nævnt var elev og senere medarbejder hos C. F. Hansen, men derudover også var familiært knyttet til C.F. Hansen gennem sin søsters giftermål med Hansens brorsøn.

I 1912-15 opførte arkitekten Carl Pedersen det klassicistisk prægede Fåborg Museum. Det blev indledningen til stilarten *nyklassicismen*, der var stærkt inspireret af C. F. Hansen og som stort set var enerådende i det officielle byggeri og større boligbyggerier i dansk arkitektur, indtil funktionalismen fik sit nordiske gennembrud på Stockholmerudstillingen i 1930. Så C. F. Hansen havde i høj grad en finger med i spillet, da 'overgangsstilarten' *nyklassicismen* fandt sin form i dansk arkitektur i 1915-30, og på en måde også på nyklassicismens afløser, *modernismen* – som vi på mange måder slæber rundt på endnu.

C. F. Hansens sidste år

Historierne om C. F. Hansens store indflydelse i dansk arkitektur er relativt kendte. Men det er alligevel interessant at støde på et konkret eksempel på, at C. F. Hansen stadigvæk havde stor magt over visse byggerier i Danmark - i 1842, kun tre år før sin død.

I Sønderskoven, syd for Sorø ligger der en trelængede skovridergård, Kristiansminde, tilhørende Sorø Akademi, der har en ret interessant arkitekturhistorie. Skovridergården er nemlig bygget i 1842 til den nytiltrådte skovrider Carl Frederik Eide. Eide var svigersøn af Forstinspektør på Sorø Akademi Georg Friedrich Ernst Sarauw, men han var derudover (uægte) søn af Kronprins Christian Frederik – senere Christian VIII (konge 1839 – 1848).

Skovrider Eide boede kun få år i huset, nemlig til 1846, hvor han avancerede til Forstinspektør og snart efter Overinspektør for alle Sorø Akademis skove. Han blev derudover også udnævnt til kongens Jagtjunker, Hofjægmester og Kammertjener. Så det er tydeligt at kong Chr. VIII kendte og tog sig af sin søn til venstre hånd, der var 4 år yngre end hans 'ægte' søn, Kronprins Frederik – senere kong Fr. VII.

(Kilde: Søchting, Ulrik: *Christiansminde gl. Skovridergård – sagaen om Biologisk Instituts feltstation*. PDF. Sorø 2015. <https://www.e-pages.dk/ku/1138/>)

Når man ser facaden til denne bygning er der imidlertid noget umiskendeligt C. F. Hansens klassicisme over den. Bl.a. den meget brede 3-fags frontispice med vinduer i overetagen, den ca. 30 graders trekantgavl, profilerne på denne og også på husets hovedgesims. Ikke til mindst nogle af CFH's mindre 'landhuse' i Slesvig-Holsten.

Bygningen minder f.eks. temmelig meget om C. F. Hansens 47 år ældre hus fra 1795 til Brandinspektør Boeckmann i byen Meldorf i Ditmarsken.

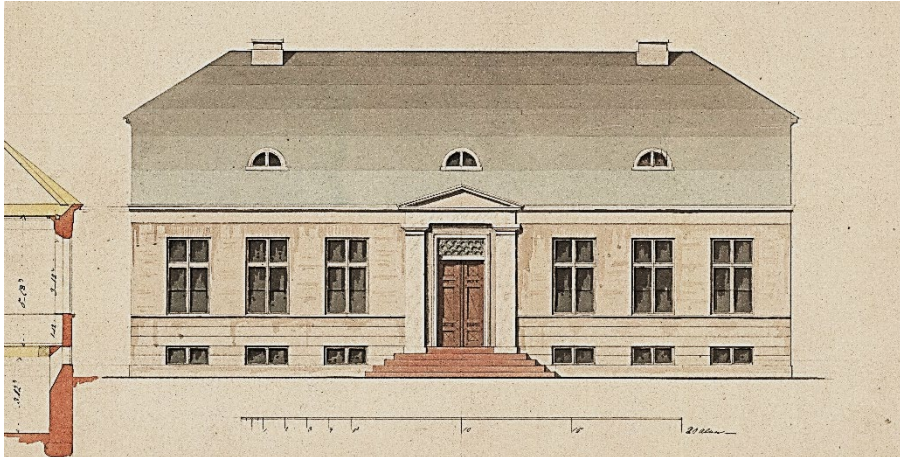

Brandinspektør Boeckmann's hus i Meldorf i Ditmarsken, opført i 1795 af Landbygmester C. F. Hansen. Huset er opført i pisé-teknik (stampet lerjord), der på dette tidspunkt var en helt ny 'fransk' byggeteknik i Nordtyskland, til forskel fra den lokale 'wellerwände-teknik'.

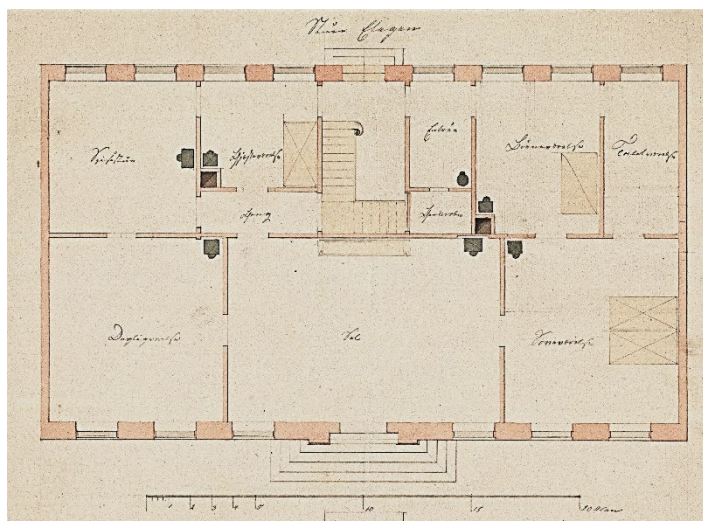
Efter: Vadstrup, Søren: *Lerjordshuse i Danmark i pisé og wellerwände 1780-1880*. PDF 2020
<https://www.bevardithus.dk/wp-content/uploads/Lerjordshuse-i-Danmark-SV-2019-1.pdf>

På Tegningssamlingen på Danmarks Kunstbibliotek findes der en bygningstegning af Jørgen Hansen Koch fra 1840-erne, med en for den på dette tidspunkt fremmeste senklassicistiske arkitekt i landet, noget 'tilbageskuende' klassicistiske facade. Bl.a. de indfatningsløse vinduer, den refendfugede underfacade og det søjlebårne indgangsparti med en lav tempelgavl-trekant. Ingen fladbuede vinduer eller kvaderpuds her.

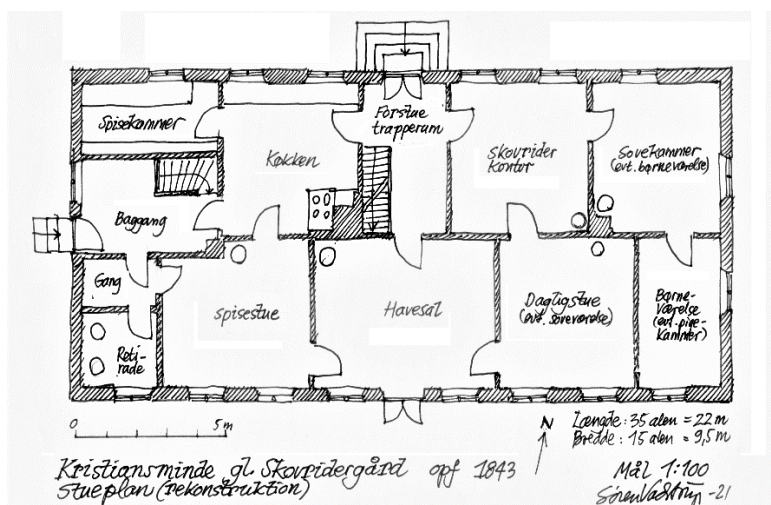

Heldigvis følger der også en tegning af husets plan med, og her ser man pludselig en slående lighed med Kristiansminde Skovridergårds plan.

Senklassicistisk hovedbygning
til en gård, tegnet af Jørgen
Hansen Koch i 1840-erne.

Danmarks Kunstbibliotek
Samlingen af Arkitektur-
tegninger ark_k.s.208 a og b

Tegningen viser en bygning på 30 x 17 alen, mens skovridergården herover er 35 x 15 alen (22 x 9,5 m). Men ellers passer vinduer, placering af den indvendige trappe og selve rumindretningen. Hansen Kochs hovedbygning har en forhøjet underetage med fuld kælder under. Skovriderboligen ligger i terræn med en ganske lille kælder i den ene ende.

Vi ved, både fra arkivalierne og fra bygningsundersøgelser, at C. F. Hansens elev, trofaste assistent og senere arvtager som Hofbygmester Jørgen Hansen Koch overtog mange af Hansens byggeprojekter i 1820-erne, bl.a. Fasangården i Frederiksberg Slotshave, Amalienborg (Brockdorffs Palæ og Moltkes Palæ), Det gule Palæ m.fl. Hansen Koch kendte i øvrigt selv kongen personligt gennem samvær på rejser til Italien og England i begges unge dage i 1818-22. Ved hjemkomsten i 1822 knyttedes Koch således til hoffet, og udførte adskillige større og mindre om- og tilbygninger og nyindretninger af kongelige slotte og palæer'.

Kilde: Weilbachs Kunstnerleksikon. <https://www.kulturarv.dk/kid/VisWeilbach.do?kunstnerId=7964&wsektion=alle>

Min teori er derfor, at den nyopførte Skovriderbolig på Kristiansminde fra 1842, der blev bygget til Chr. VIII's egen søn, har været overladt til kongens hofbygmester, selv om bygherren var Sorø Akademi. En teori, der bekræftes af den arkitektoniske kvalitet, som bygningen afspejler i sin proportionering, detaljering og indretning. Det er derfor højst tænkeligt, at Jørgen Hansen Koch's ovennævnte tegninger viser et forslag til Kristiansminde skovridergård, udført som 'stedfortrædende hofbygmester' for CFH. Og Hansen Koch har derfor, bevidst eller ubevidst, tegnet bygningen i en lidt 'tilbagekuende' klassicisme - på dette tidspunkt.

Måske er det kongen, Chr. VIII, der har sendt tegningen til 'censur' hos C. F. Hansen. Formentlig også fordi Hansen Koch's bygning var for stor og dermed dyr. Den bliver i hvert fald forenklet og formindsket i den opførte udgave. Men da C. F. Hansens 30-40 år gamle klassicisme rent faktisk var 'totalt umoderne' på dette tidspunkt, viser dette, at kun 'mesteren selv' kunne tillade sig at bygge huse på denne måde i 1842. Skovridergården ligner som nævnt nærmest til forveksling C. F. Hansens næsten 50 år ældre hus til Brandinspektør Boeckmann i Meldorf i Ditmarsken, opført i 1795, herover.

Mindst tre forhold peger derfor på C. F. Hansen som bygmester for Skovridergården i Sorø:

- 1: Det at Skovridergården i 1842 blev opført til Chr. VIII's søn har 'løftet' den op på et plan, hvor kongens hofbygmester skulle stå for tegningerne. I første omgang Hansen Koch, men 'gamle Hansen', som C. F. Hansen noget nedladende blev kaldt på dette tidspunkt, eller måske kongen selv, har foretrukket et noget ældre udseende.
- 2: Det er kun C. F. Hansen, der kunne bygge nye huse i den håbløst umoderne klassicisme i 1842. Alle andre arkitekter, herunder Jørgen Hansen Koch, var i 1840'erne mere inspireret af M. G. Bindesbøll's og den tyske mesterarkitekt Karl Friedrich Schinkel's senklassicistiske stilart – som også Hansen Koch's tegning til hovedbygningen indeholder elementer af.
- 3: Det var især C. F. Hansens gode forbindelser til kongehuset, og hans stilling som direktør for Akademiet, der gjorde at han, nærmest frem til sin død som 89-årig i 1845, stadig havde meget stor indflydelse på arkitekturen i Danmark. Som eksempelvis facaderne og proportionerne på Kristiansminde skovridergård.

Kristiansminde gl. skovridergård ved Sorø, opført 1842 – formentlig et hidtil ukendt værk af C. F. Hansen

APPENDIX

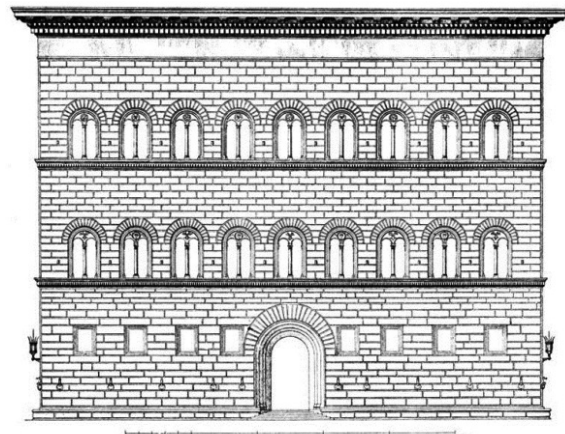
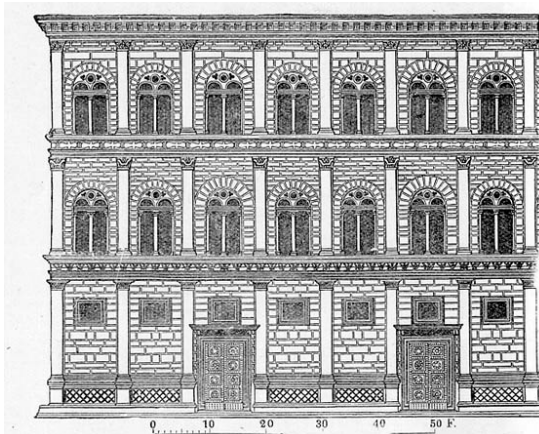
Senklassicismen i Danmark

Senklassicismen fra 1830 – ca. 1855 er en relativt overset stilart i Danmark, kunsthistorisk, arkitekturhistorisk og i de fleste arkitekters bevidsthed. Den slås ofte sammen med historicismen, som den også er en forløber for og 'overgangsstilart' til. Men den er især interessant for og helt forskellig fra klassicismen, som den afslutter de sidste 20 år.

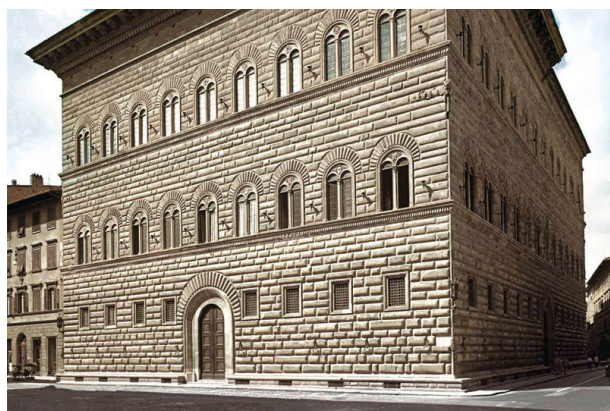
Efter at klassicismens arkitekter havde stirret sig mætte på antikkens bygninger i Rom, fik de i 1820'erne og 30'erne øje på renæssancens arkitektur, fra 1400- og 1500-tallet samme sted og ikke mindst i Firenze. Disse bygninger havde synlige stenkvadre over hele facaden, ofte med varierende skiftehøjder, rundbuede vinduer, markerede vinduesstik i selve facaden, meget kraftige gesimser med mere.

En særligt studeret bygning var Palazzo Rucellai i Firenze, tegnet af Leon Battista Alberti i 1450, men derudover også Palazzo Strozzi og Palazzo Medici-Riccardi i Firenze samt Palazzo Farnese i Rom. J. D. Herholdts nu nedrevne Nationalbanks (1865-70) lighed med Palazzo Medici-Riccardi i Firenze er velkendt, men i mange andre bygninger i Danmark fra denne tid genfinder man facadekoncept, vinduer og vinduesdetaljer fra Michelangelos Palazzo Farnese.

Hvis man begynder at kikke specielt på facaden på Palazzo Rucellai og Palazzo Strozzi i Firenze, dukker disse også op adskillige steder på danske senklassicistiske bygninger – de rundbuede vinduer med markerede stik ('øjebryn'), vinduernes dobbeltbuer med den lille cirkel mellem dobbeltbuerne, de synlige stenkvadre over hele facaden, ofte i vekslende skiftegang.

Palazzo Rucellai opført 1450 og Palazzo Strozzi, opført 1490, begge i Firenze.
Bemærk de firkantede, uopdelte vinduer i underetagen. I Firenze er de tæt gitrede

Nikolaj Plads 5 i København (1853) og Palazzo Strozzi i Firenze (1490)

Facaden på Nikolaj Plads 5 i København er rent faktisk én af de facader i Danmark, der kommer tættest på at være en direkte kopi af Palazzo Strozzi. Kvaderpudsen over hele facaden, den markante frise under vinduerne, vinduernes udformning med dobbeltbuer, cirkeldekoration og øjenbryn – og – de mærkelige firkantede, storrudede vinduer på 1. sal, der genfindes på Palazzo Strozzi.

Storegade 12 i Sorø, lige ud til Torvet, er Palazzo Strozzi i Firenze i miniformat, på smukkeste vis rullet ud over det lille byhus fra 1878. Vinduerne har formentlig oprindeligt haft dobbelte buer, ligesom forbilledet. Der findes adskillige andre eksempler i Danmark på lignende inspirationer fra de florentinske renæssance-paladser.

Da den preussiske, men internationalt kendte arkitekt Karl Friedrich Schinkel (1781-1841) som Oberlandesbaudirektor skulle stå for genopbygningen en stor del af Hamburg efter en bybrand i 1840, skete dette i den nye stil, der var inspireret af den italienske renæssance. Og da Schinkel samtidig udgav en bog, *Hamburgs Neubau*, med tegninger og illustrationer af de nye huse, inspirerede han mange andre arkitekter i Europa, bl.a. den danske arkitekt P.C. Hagemann, men også arkitekter i Berlin, Wien, Paris, Barcelona og Madrid, der herefter byggede i den nye stil.

Husrækken på østsiden af Nikolaj Plads i København, tegnet af P. C. Hagemann i 1853, er et helstøbt eksempel på den 'schinkelske' senklassicisme ('Schinkelschule'), direkte importeret fra Berlin og Hamborg. Karl Friedrich Schinkel ville egentlig forenkle og rendyrke klassicismen, men også forny den funktionelt og formmæssigt. Men samtiden opfattede den større trang til dekorationer på facaderne som overlæst, småborgerlig og dårlig smag. I dag virker en senklassicistisk husrække som den nyderst smuk, helstøbt og harmonisk.

NOTER

ⁱ I dansk arkitekturhistorie kalder vi den græske og romerske antik for 'antikken'. Perioden fra ca. 1760 – 1850 for 'klassicismen' og perioden fra 1915 – 1930 for 'nyklassicismen'. Inden for kunsthistorien og i de fleste andre lande bruger man udtrykket 'nyklassicisme' (neoclassicism, néoclassicisme, neuklassizismus) om perioden 1750 – 1850. Dette kan godt medføre lidt begrebsforvirring. Vi har så også, for at fuldende forvirringen, en 'senklassicisme' fra 1830 – 1855.